

Adam Shatz

FRANTZ FANON

Een leven in revoluties

ten have

PROLOOG

In november 1960 kwam een reiziger van ambigue oorsprong aan in Mali. Hij had een donkere huidskleur, maar was niet Afrikaans. In zijn paspoort, dat twee jaar eerder in Tunis was afgegeven, werd hij geïdentificeerd als een arts die in 1925 in Tunis was geboren. Lengte: 165 cm. Haarkleur: zwart. Kleur ogen: bruin. De paspoortpagina's waren volop bedrukt met stempels uit Nigeria, Ghana, Liberia, Guinee, Italië. De naam op het paspoort, een geschenk van de Libische regering, was Ibrahim Omar Fanon. Maar dat was zijn nom de guerre. In werkelijkheid was de psychiater Frantz Fanon niet geboren in Tunesië, maar op Martinique. Bovendien was hij niet naar Mali gekomen om medisch werk te verrichten, maar maakte hij deel uit van een commando-eenheid.

Vanaf de Liberiaanse hoofdstad Monrovia was het een lange autorit geweest: zo'n tweeduizend kilometer dwars door tropische wouden, savannes en woestijnen. Bovendien had het achtkoppige team nog een heel eind te gaan. Het dagboek dat Fanon bijhield, maakt duidelijk dat hij betoverd was door het landschap: 'Dit gedeelte van de Sahara is allesbehalve eentonig. Zelfs de luchten veranderen constant. Een paar dagen geleden waren we getuige van een zonsopgang waarbij het hele hemelgewelf felpaars kleurde. Vandaag is het stralend rood dat we zien.' In zijn dagboeknotities wisselt hij stevast bezielde uitingen van hoop af met sombere opsommingen van de hindernissen die aan de verschillende fronten van de Afrikaanse bevrijdingsstrijd nog te nemen waren. Zo schrijft hij: 'Een continent komt in beweging terwijl Europa is weggezonden in een lusteloze slaap. Vijftien jaar geleden was het Azië waar het giste. Nu zijn 650 miljoen Chinezen, stille bezitters van een kolossaal geheim, bezig om vol-

ledig op eigen kracht een wereld te bouwen. Ze baren een wereld.' Uit de stuiptrekkingen van de antikoloniale strijd zou een 'toekomstig Afrika' kunnen oprijzen. Maar hij waarschuwt: 'Het spook van het Westen is overal actief en aanwezig.' Zijn vriend Félix-Roland Moumié, een revolutionair uit Kameroen, was onlangs vergiftigd door de Franse geheime dienst. Zelf had Fanon tijdens een bezoek aan Rome ternauwernood een moordaanslag overleefd. Tegelijkertijd was er een nieuwe supermacht, de Verenigde Staten, die zich 'overal mee bemoeide, met dollars strooide, [Louis] Armstrong als heraut inzette en volop gebruikmaakte van Zwarte Amerikaanse diplomaten, beurzen en gezanten van de Voice of America.'*

Toch geloofde Fanon dat het Afrikaanse continent op de lange termijn af te rekenen had met dreigingen die schadelijker waren dan het kolonialisme. Aan de ene kant was de Afrikaanse onafhankelijkheid te laat gekomen: het zou niet gemakkelijk worden om samenlevingen die waren getraumatiseerd door de koloniale overheersing – samenlevingen die lange tijd gedwongen waren geweest om de bevelen van andere op te volgen en zichzelf te zien door de ogen van hun overheersers – opnieuw op te bouwen en ze een gevoel van richting en toekomst te geven. Aan de andere kant kon je ook zeggen dat de onafhankelijkheid te vroeg was gekomen en dat de macht pardoës in handen was gevallen van de narcistische 'nationale middenklassen' van het continent die 'ineens met begerige ogen om zich heen keken'. Hij schrijft: 'Hoe meer ik weet door te dringen tot de verschillende culturen en politieke kringen, des te meer ik ervan overtuigd raak dat het grote gevaar voor Afrika bestaat uit het ontbreken van ideologie.'

Fanon legde deze indrukken vast in een blauw 'Ghanees lerarenboek nr. 3', dat hij in Accra op de kop had getikt. Tegenwoordig wordt het bewaard in het Institut Mémoires de l'édition contemporaine (IMEC), een onderzoeksbibliotheek die is ondergebracht in een voormalig klooster in Normandië, waar tijdens de Tweede Wereldoorlog verzetslieden ondergedoken hebben gezeten. Er zestig jaar later doorheen te bladeren is alsof je de gedachten van een stervende tegen het licht houdt: Fanon

* *Noot van de vertaler:* Voice of America is een internationaal radiostation dat na de Tweede Wereldoorlog diende om wereldwijd het Amerikaanse perspectief uit te dragen.

wist op dat moment niet dat hij leukemie had en bevroedde evenmin dat zijn leven in 1961 zou eindigen in een ziekenhuis in Maryland, in het hart van het Amerikaanse imperium dat hij zo verachtte. Onderweg in West-Afrika was hij ontvankelijk, bedachtzaam en geïntrigeerd door het continent waarvandaan zijn voorouders op slavenschepen naar de Franse kolonie Martinique waren vervoerd.

In Mali verbeelde hij zich dat hij thuis was, te midden van zijn Zwarte broeders. Toch bleef hij een vreemdeling. Hij was gekomen als een geheim agent van een buurland in wat hijzelf aanduidde als 'Wit Afrika'. Dat buurland was Algerije, dat zich destijds bevond in jaar zeven van zijn strijd om onafhankelijkheid van Frankrijk. Het doel van zijn verkenningsmissie was om contact te leggen met de woestijnvolkeren en om aan de Algerijnse grens met Mali een zuidelijk front te openen. Dat moest het mogelijk maken om vanuit de Malinese hoofdstad Bamako en via de Sahara wapens en munitie te verplaatsen naar de Algerijnse opstandelingen van het Front de libération nationale (FLN).

Het hoofd van Fanons commando-eenheid was een majoor van de militaire tak van het FLN, de Armée de libération nationale (ALN). Hij was een 'geestige vent' die Chawki werd genoemd: 'Klein, slank en met de onverzettelijke ogen van een voormalige strijder van de maquis'.^{*} Fanon was onder de indruk van zowel zijn 'intelligentie en de helderheid van zijn ideeën' als zijn kennis van de Sahara, een 'wereld waarin Chawki zich beweegt met de durf en scherpzinnigheid van een groot strateeg'. Chawki, zo vertelt hij, had twee jaar in Frankrijk gestudeerd, maar was toen teruggekeerd naar Algerije om de grond van zijn vader te bewerken. Toen het FLN op 1 november 1954 de Algerijnse Onafhankelijk-

* Met het uit het Frans overgenomen woord maquis (dat van oorsprong eigenlijk Corsicaans is) wordt een ondergrondse verzetsbeweging bedoeld. Het betekent letterlijk 'struikgewas' en verwees dan ook oorspronkelijk naar het dichtbegroeide, heuvelachtige terrein waar de Franse verzetslieden zich tijdens de Tweede Wereldoorlog schuilhielden. De Algerijnse nationalistische beweging nam de term over uit het lexicon van het Franse verzet in de Tweede Wereldoorlog, waaruit ze sowieso veel inspiratie putte. Wanneer jonge Algerijnen uit hun dorp of stad vertrokken om zich te voegen bij de ALN-eenheden in het Aurèsgebergte, werd gezegd dat ze hadden gekozen voor *prendre le maquis*, 'om zich [te] verbergen in de maquis'.

heidsoorlog begon, ‘pakte hij het jachtgeweer van de muur en voegde hij zich bij zijn broeders.’

Niet lang daarna voegde ook Fanon zich ‘bij zijn broeders’. Van 1955 tot aan zijn verbanning uit Algerije twee jaar later bood hij opstandelingen een veilige toevlucht in het psychiatrisch ziekenhuis waaraan hij leiding gaf in Blida-Joinville, net buiten Algiers. Hij gaf de strijders medische zorg en schuwde geen enkel risico – al voegde hij zich niet bij de maquisards in de bergen, wat wel zijn eerste ingeving was geweest toen de opstand uitbrak. Hoe dan ook geloofde niemand hartstochtelijker in de rebellen dan de man van Martinique. Nadat hij was verbannen naar Tunis, sloot hij zich aan bij het FLN, noemde hij zichzelf een Algerijn en bepleitte hij verspreid over geheel Afrika de Algerijnse zaak. Een echte Algerijn worden was evenwel niet mogelijk; hij sprak niet eens Arabisch of Tamazight, de talen van de inheemse volkeren van Algerije. In zijn werk als psychiater was hij vaak afhankelijk van tolken. Algerije bleef voor hem buiten bereik als een ongrijpbare en onbereikbare liefde. Dat gold trouwens voor heel veel buitenlanders die zich door Algerije hadden laten verleiden, niet in de laatste plaats voor de Europese kolonisten die vanaf de jaren 1830 waren gearriveerd. Fanon zou op zijn best een aangenomen broer zijn die grote dromen koesterde over een broederschap die gemeenschap, ras en natie oversteeg: het soort gemeenschap dat Frankrijk hem als jongeman had beloofd en dat hem ertoe had aanzet om mee te vechten in de oorlog tegen de asmogendheden.

Frankrijk brak zijn belofte. Maar ook toen hij zich met geweld keerde tegen het koloniale moederland, bleef Fanon trouw aan de idealen van de Franse Revolutie. Hij hoopte dat die misschien elders konden worden verwezenlijkt, en wel in de onafhankelijke landen van wat destijds de derde wereld werd genoemd. Hij was een ‘Zwarte jakobijn’, zoals Toussaint Louverture door de Trinidadiaanse marxist C.L.R. James werd betiteld in diens klassieke geschiedenis van de Haïtiaanse Revolutie.² Bijna zestig jaar na het verlies van Algerije heeft Frankrijk Fanon zijn ‘verraad’ nog altijd niet vergeven: onlangs nog werd in Bordeaux een voorstel om een straat naar hem te vernoemen van de hand gewezen. De Franse critici gaan er voor het gemak aan voorbij dat Fanon als jongeman zijn leven riskeerde voor Frankrijk, dat hij vocht voor de Al-

gerijnse onafhankelijkheid in naam van de klassieke republikeinse principes en dat zijn teksten ook nu nog veel te zeggen hebben over de situatie van tal van jonge Fransen van Zwarte of Arabische afkomst die zich vreemdelingen in eigen land voelen.

In 1908 publiceerde Georg Simmel, een Duits-Joodse socioloog, een essay over 'de vreemdeling' ('Exkurs über den Fremden'). De vreemdeling, schrijft hij, 'is geen zwerver die vandaag aankomt en morgen weer vertrekt. Hij komt vandaag – en blijft'.³ Dit komt overeen met hetgeen Fanon zijn leven lang telkens opnieuw zou ervaren: als soldaat in het Franse leger, als Antilliaanse medicijnenstudent in Lyon, als Zwarte Fransman en niet-moslim binnen het Algerijnse verzet tegen Frankrijk. Simmel stelt dat de vreemdeling weliswaar argwaan wekt, maar tegelijkertijd profiteert van een specifiek epistemologisch privilege. Hij heeft namelijk 'toegang tot onthullingen en bekentenissen die verborgen blijven voor de meer organisch gewortelde mensen.' Het hoorde bij Fanons vak als psychiater om te luisteren naar dit soort bekentenissen. En terwijl hij hiernaar luisterde, besloot hij om zichzelf in de onafhankelijkheidsstrijd te storten en zelfs om Algerijn te worden. Alsof ware toewijding aan de zorg voor en het herstel van zijn patiënten een radicalere vorm van solidariteit vereiste, een huwelijk met het volk waarvan hij was gaan houden.

De twintigste eeuw wemelde natuurlijk van in het buitenland geboren revolutionairen, van radicale vreemdelingen die werden aangetrokken door verre oorden waarop ze al hun hoopvolle verwachtingen en fantasiebeelden projecteerden. En toch was Fanon een uitzonderlijk figuur en veel meer dan een van de vele sympathiserende compagnons de route. Hij zou uitgroeien tot een FLN-ambassadeur die door Afrika trok – waarbij zijn huidskleur onmiskenbaar een belangrijke troef was voor een Noord-Afrikaanse beweging die de steun zocht van verwante volkeren bezuiden de Sahara – en de reputatie genieten van de 'belangrijkste denker' van het FLN.

Dat was hij niet. Het zou ook uiterst merkwaardig zijn geweest als een door en door nationalistische beweging een buitenlander als haar theoreticus had gekozen. Fanons taak bleef vooral beperkt tot het communiceren en doorgeven van de doelstellingen en beslissingen die anderen

hadden geformuleerd respectievelijk genomen. Hij wist de Algerijnse onafhankelijkheidsstrijd echter uit te leggen op een manier die hem hielp transformeren tot een mondiaal symbool van verzet tegen overheersing. En dat deed hij door middel van de taal van het beroep dat hij uitoefende en tegelijkertijd opnieuw uitvond: de psychiatrie. Voordat Fanon een revolutionair werd, was hij een psychiater. Zijn denken over de samenleving kreeg vorm binnen ruimten van begrenzing en opsluiting: ziekenhuizen, instellingen voor mensen met geestelijke problemen, klinieken, en de gevangenis van ras die hij – als Zwarte man – zijn hele leven lang zou ervaren.

Fanon was zeker geen bescheiden man. Op sommige tijdgenoten maakte hij een ronduit ijdele, arrogante en soms zelfs heetgebakerde indruk. Maar zijn houding jegens zijn patiënten had niet nederiger kunnen zijn.

Wat hij zag in hun gezichten en wat hij aflas aan hun fysieke en psychologische leed, was dat ze mensen waren aan wie de vrijheid werd onthouden en die daardoor onherroepelijk van zichzelf vervreemd waren geraakt. Aan hen was het vermogen ontzegd om zich te verhouden tot de werkelijkheid en daarbinnen onafhankelijk op te treden. Sommige van deze mensen waren geestelijk ziek (in het Frans heetten ze *aliénés*, letterlijk ‘vervreemden’); andere waren immigranten of gekoloniseerde Algerijnen die leden aan honger, slechte huisvesting, racisme en geweld; weer andere leden omdat ze het vuile werk van de koloniale repressie moesten uitvoeren. (Fanon behandelde Franse soldaten die Algerijnse verdachten hadden gemarteld en schreef met opmerkelijke luciditeit en compassie over hun trauma’s.) Wat ze met elkaar deelden, was een onzichtbaar kwellend leed dat in hun psyche was gekrast en zowel lichaam als ziel lamlegde. Dit diepe leed was voor Fanon een soort dissidente kennis: een ‘tegenverhaal’ dat indruiste tegen het triomfante verhaal dat het Westen aan en over zichzelf vertelde.

In een essay dat Ralph Ellison in 1945 schreef naar aanleiding van Richard Wrights memoir *Black Boy*, merkte hij op dat raciale onderdrukking ‘begint in de schaduw van de kindertijd, wanneer de leefomgeving en het bewustzijn zo geheimzinnig met elkaar zijn verknoopt dat later de vaardigheden van een psychoanalyticus eraan te pas moeten komen

om het verbindingspunt te kunnen achterhalen.’⁴ Nu was Fanon een psychiater en geen psychoanalyticus, maar hij las wel heel veel psychoanalytische literatuur. Zijn eerste, in 1952 gepubliceerde boek, *Peau noire, masques blancs* (vertaald als *Zwarte huid, witte maskers*), was een poging om te laten zien hoezeer raciale onderdrukking een schaduw wierp op de levens van Zwarte mensen. In zijn latere werk over Algerije en ‘de derde wereld’ schetste hij een krachtig beeld van het droomleven van samenlevingen die zijn verminkt door racisme en koloniale onderwerping.

In de woorden van de marxistische literatuurwetenschapper Fredric Jameson is ‘de geschiedenis dat wat pijn doet, het is dat wat verlangen afstoot en onverbiddelijk grenzen stelt aan individuele en collectieve praktijken.’⁵ Fanon bezat de zeldzame gave om uiting te geven aan de pijn die de geschiedenis had veroorzaakt in de levens van Zwarte en gekoloniseerde volkeren, omdat hij die pijn ook zelf met bijna ondraaglijke intensiteit ervoer. Weinig auteurs hebben zo levensecht de geleefde ervaring weten te beschrijven van racisme en koloniale overheersing, van de woede die zich daardoor opbouwt in de geest van de onderdrukten – of juist van het gevoel van vervreemding en machteloosheid die ze voortbrengt. In een van zijn grimmigste passages schrijft hij dat Zwart-zijn in een overwegend witte samenleving voelde alsof je klem zat in ‘een zone van niet-zijn, een extreem onvruchtbaar, dor gebied, een volledig kale helling waaruit een authentiek nieuw begin kan opkomen.’⁶

Toch geloofde Fanon zelf fervent in de mogelijkheid van een authentiek nieuw begin. In zowel zijn geschreven werk als zijn activiteiten als arts en revolutionair, bleef hij er tegen de klippen op in geloven dat de slachtoffers van westerse kolonisatie – ‘de verworpenen van de aarde’ zoals hij ze noemde – een nieuw tijdperk zouden kunnen inluiden waarin ze niet alleen bevrijd zouden zijn van het juk van buitenlandse overheersing, maar ook van dat van gedwongen assimilatie aan de waarden en talen van hun onderdrukkers. Maar eerst zouden ze bereid moeten zijn om te vechten voor hun vrijheid. Let wel: dat bedoelde hij letterlijk. Fanon geloofde in het regeneratieve, vernieuwende potentieel van geweld. De gewapende strijd was niet alleen een reactie op het koloniale geweld; het was in zijn optiek ook een soort medicijn dat

het gevoel van macht en controle over het eigen leven kon aanwakken. Door terug te slaan tegen hun onderdrukkers, konden de gekoloniseerden de passiviteit en zelfhaat overwinnen die waren veroorzaakt door de koloniale inperking en de maskers van gehoorzaamheid afwerpen die ze gedwongen hadden moeten dragen. Zo konden ze psychologisch gezien herboren worden als vrije mannen en vrouwen. Maar zoals hij terdege beseftte, is het opzetten van een masker makkelijker dan het afwerpen ervan. Zoals elke strijd om de demonen van de geschiedenis uit te drijven en met een schone lei te beginnen, was ook die van Fanon vaak een confrontatie met onmogelijkheid, met de grenzen van zijn visionaire verlangens. De kracht van zijn geschriften komt in belangrijke mate voort uit de spanning, die hij nooit helemaal heeft weten op te heffen, tussen aan de ene kant zijn werk als arts en aan de andere kant zijn taken als militant; oftewel tussen zijn toewijding aan genezing en zijn geloof in geweld.

Fanon hield zijn pleidooi voor geweld in zijn laatste werk, *Les Damnés de la terre* (vertaald als *De verworpenen van de aarde*), dat hij publiceerde vlak voor zijn dood in december 1961. Het aura dat nog altijd rond Fanon hangt, heeft grotendeels te maken met dit boek. Het is het hoogtepunt van zijn denken over antikoloniale revolutie en tevens een van de grote manifesten van de moderne tijd. In het voorwoord schreef Jean-Paul Sartre dat 'de derde wereld door deze stem *zichzelf* ontdekt en met *zichzelf* praat'.⁷ Dat is overdreven, laat dat duidelijk zijn, en bovendien onbedoeld bevoogdend: Fanons stem was immers een van de vele stemmen in de gekoloniseerde wereld, die heus geen tekort had aan schrijvers en woordvoerders. Dat neemt echter niet weg dat je de begeesterende impact die Fanons boek had op de verbeelding van schrijvers, intellectuelen en opstandelingen in de ontwikkelingslanden moeilijk kunt overschatten. Een paar jaar na Fanons overlijden beschreef Orlando Patterson – een radicale jonge Jamaicaanse schrijver die later een gerenommeerde socioloog van de slavernij zou worden – *De verworpenen van de aarde* als 'het hart en ziel van een beweging, dat is geschreven, zoals het alleen had kunnen zijn geschreven, door iemand die daar volop aan heeft deelgenomen'.⁸

De verworpenen van de aarde was verplichte leeskost voor de revoluti-

onairen van de nationale bevrijdingsbewegingen van de jaren zestig en zeventig. Het boek werd over de hele wereld vertaald en met eerbied geciteerd door de Black Panthers, de Black Consciousness Movement (BCM) in Zuid-Afrika, Latijns-Amerikaanse guerrillabewegingen, de Palestijnse Bevrijdingsorganisatie (PLO) en de islamitische revolutionairen van Iran. Bezien vanuit het perspectief van lezers die onderdeel waren van nationale onafhankelijkheidsbewegingen begreep Fanon niet alleen de strategische noodzaak van geweld, maar ook de *psychologische* noodzaak ervan. En dat hij die begreep, kwam doordat hij zowel een psychiater als een gekoloniseerde Zwarte man was.

Sommige westerse lezers spraken hun afschuw uit over Fanons apologie van geweld en beschuldigden hem ervan terrorisme te vergoelijken. Vooropgesteld: in Fanons werk kun je veel vinden dat je kunt betwisten. Tegelijkertijd kunnen Fanons teksten gemakkelijk verkeerd worden begrepen of karikaturaal worden voorgesteld. Zoals hij herhaaldelijk heeft benadrukt, waren koloniale regimes zoals het Franse bewind in Algerije zelf gebaseerd op geweld: de onderwerping van de oorspronkelijke bevolking; de diefstal van hun grond; het 'denigreren' van hun culturen, talen en religies. Het geweld van de gekoloniseerden was dan ook *tegen* geweld waarvoor pas werd gekozen nadat andere, vreedzamere vormen van oppositie en verzet niet afdoende waren gebleken. Hoe akelig het antiekoloniale geweld soms ook was, het kon nooit zo akelig zijn als het geweld van koloniale legers met hun bommen, martelkamers en 'hervestigingskampen'.

Lezers die zelf ervaring hadden met onderdrukking en wreedheden reageerden vaak instemmend op de nadruk die Fanon legde op de psychologische waarde van de uitoefening van geweld door de gekoloniseerden. De filosoof Jean Améry, een veteraan uit het Belgische antifascistische verzet en een Holocaustoverlevende, schreef in een essay uit 1969 dat Fanon een wereld beschreef die hij heel goed kende uit zijn tijd in Auschwitz. Wat Fanon begreep, zo betoogde Améry, is dat het geweld van de onderdrukten 'een bekrachtiging is van hun waardigheid' en daarmee een 'historische en menselijke toekomst' openwrikt.⁹ Dat Fanon, die zich zijn leven lang nergens thuis voelde, door zovelen is geclaimd als een revolutionaire broeder – sterker nog: als een universele

profeet van de onafhankelijkheidsstrijd – is een wapenfeit dat hem waarschijnlijk zou zijn befallen.

De wereld waarin we leven, is niet die van Fanon. En toch is hij in recente jaren uitgegroeid tot een nog groter intellectueel en cultureel icoon. Een van de verklaringen hiervoor is zonder twijfel de hunkering in de postkoloniale wereld naar de ogenschijnlijk glasheldere scheiding tussen goed en kwaad die leek te bestaan in het tijdperk van de nationale onafhankelijkheidsbewegingen. Fanon was verantwoordelijk voor een aantal van de meest memorabele slagzinnen van de bevrijdingsstrijd en leefde bovendien het leven van een ware revolutionair. Hij schreef over raciaal onrecht, de uitbuiting van de arme wereld door de rijke wereld, de ontkenning van menselijke waardigheid en het hardnekkige voortbestaan van wit nationalisme. Dat hij erop hamert dat bevrijding een psychologisch én een politiek project is, weerspiegelt daarnaast de hedendaagse roep tot 'dekolonisatie van de geest'. Maar wat Fanons werk zijn kenmerkende kracht geeft, een kracht waarmee hij lezers ook lang na zijn dood nog weet te raken, is zijn sfeer van revolte, protest en ongehoorzaamheid.

Het zijn kwaliteiten die je aan zijn gezicht kunt aflezen. Op de weinige foto's die er van hem bestaan, lijkt Fanon hoogstzelden op zijn gemak. (Zwart zijn in het Westen, geloofde hij, betekent dat je je continu misplaatst en niet op je plek voelt, alsof je wordt bekeken door een vervormend prisma van angsten en fantasieën die ervoor zorgen dat je als individu onzichtbaar wordt.) Hij werd vaak beschreven als een *écorché vif*, een hypersensitieve ziel, letterlijk iemand die 'levend is gevild'. Zelfs toen Fanon de verantwoordelijkheden van een professionele verzetsstrijder op zich nam, zelfs nadat hij zich de houding van een leider aanmat en zelfs nadat hij steeds koortsachtiger zijn ideaal van bevrijding van de derde wereld najoeg, bleven zijn teksten trillen van de woede en hartstocht van een jongeman die zocht naar een plek waar hij paste in een wereld die was ingericht om hem die plek te ontzeggen. Dat is de geest van Fanon, het onverzettelijke dat je hoort in zijn stem.

Hij gebruikte geen pen of typemachine. In plaats daarvan dicteerde hij zijn teksten. Hij liep heen en weer, en terwijl hij zijn teksten dicteerde

was zijn lichaam altijd in beweging. 'O mijn lichaam: maak mij tot een mens die voortdurend vragen stelt!' roept hij uit in zijn 'laatste bede' in *Zwarte huid, witte maskers*.¹⁰ Fanon was een atheïst; bidden tot een hogere macht zou hem belachelijk zijn voorgekomen. Maar hoezo bad hij tot zijn lichaam? Koesterde Fanon soms een soort mystiek geloof in de wijsheid van het vlees? Helemaal niet. Hij vroeg zijn lichaam niet om hem de weg naar verlichting te wijzen, maar om zich te verzetten tegen elke neiging tot voldaanheid of gelatenheid. In zijn optiek is het lichaam een plek van grote onbewuste kennis, van waarheden over het zelf waarvoor de geest terugschrikt en die hij niet durft te uiten, een bewaarplaats van verlangen en verzet. Fanons verhouding tot de realiteit bestaat fundamenteel uit het (onder)vragen: 'Wie in mijn ogen iets anders zoekt dan een voortdurend vragen, [zal] zijn blik moeten bijstellen, want in de mijne liggen dankbaarheid noch haat.'

Toch stelde Fanon zijn vragen niet zoals een scepticus zou doen. In *Zwarte huid, witte maskers* schrijft hij dat de mens niet alleen een 'nee' is, maar 'een JA dat meevibreert met de kosmische harmonieën'.¹¹ Zijn werk is een viering van vrijheid en van dat wat hij aanduidde als de opheffing van vervreemding (*désaliénation*): de voorzichtige ontmanteling van psychologische blokkades voor de onbelemmerde ervaring van het zelf die de ruimte opent voor een breder project van het geestelijk welzijn van onderdrukte gemeenschappen. Zijn toewijding aan deze 'geestelijke bevrijding' komt nadrukkelijk naar voren in zijn psychiatrische teksten, die pas sinds een aantal jaar beschikbaar zijn voor een breder publiek. In zijn psychiatrische werk zien we Fanon in actie als een arts die het leven van zijn patiënten wil verbeteren, die vastbesloten is om het leed van zijn patiënten te verzachten en hen wil terugleiden naar de menselijke gemeenschap waaruit ze zijn verbannen. Maar Fanon ging van lieverlee geloven dat dit soort reformisme niet alleen ontoereikend was, maar zelfs ronduit leugenachtig. Dat hij, zolang een revolutionaire transformatie uitbleef, als praktiserend psychiater medeplichtig was aan de cultuur van begrenzing en inperking die Algerijnse lichamen en zielen isoleerde. Hij had geen ongelijk. De politieke keuzes die hij maakte in de wereld buiten de ziekenhuismuren waren echter nog getroebleerder en vereisten soms een ontkenning van de 'man die vraagt'; een tac-

tisch opgeven van vrijheid waarvan hij zich bewust was en dat hij vaak betreurde. Dat hij een compagnon de route was in de Algerijnse onafhankelijkheidsstrijd – het grote ‘JA’ van zijn eigen leven – maakte hem een deelnemer aan een continentale rebellie tegen kolonialisme. Maar de geleefde ervaring van de Algerijnse strijd was zelden harmonieus, laat staan kosmisch.

Daar komt bij dat deze ervaring, in Fanons geval, bijna evenveel illusies als grote geestelijke inzichten voortbracht. Zelf bewonder ik Fanon – zijn intellectuele durf, zijn fysieke moed, zijn indringende inzichten over macht en verzet, en bovenal zijn onwankelbare toewijding aan een maatschappelijke orde die is gebaseerd op waardigheid, rechtvaardigheid en wederzijdse erkenning –, maar zoals de lezer zal merken is mijn bewondering voor hem niet onvoorwaardelijk. Zijn nagedachtenis is trouwens ook niet gebaat bij heiliging.

In dit boek zal ik me buigen over de vragen die Fanon stelde en de vragen die hij verzuimde te stellen, want beide verklaren bijzonder veel; niet over de profeet, maar over de mens die hij was. Fanon zei ooit dat hij niets anders verlangde dan te worden beschouwd als een mens. Niet als een Zwarte man. Niet als een man die ‘toevallig’ Zwart was, maar kon doorgaan voor wit. Niet als een *honorary white*.^{*} In de ogen van anderen was hij al die mensen geweest, maar nooit was hij gewoon een mens geweest. Hij vroeg niet veel, maar hij had net zo goed de wereld kunnen vragen – een andere wereld.

‘De nègre bestaat niet.’ schreef Fanon. ‘De witte man evenmin.’¹² Hij bedoelde dat niemand wordt geboren als een wit of Zwart mens, net zomin als iemand wordt geboren als een man of vrouw. Je wordt tot een vrouw gemaakt, zoals Simone de Beauvoir betoogde. Dat Fanon op het schild wordt gehesen als een profeet, pint hem al net zozeer vast in een categorie als zijn huidskleur doet. Via een vreemd mechanisme zet dat hem neer als een man van antwoorden en niet van vragen. Het sluit hem op in een project van zijn, niet van worden.

* *Noot van de vertaler:* Deze term werd onder het regime van apartheid in Zuid-Afrika gebruikt voor iemand die doorgaat voor niet-wit, maar aan wie toch (een aantal) privileges van witte mensen worden toegekend.

‘FANONS OPSTANDIGE WOEDE IS NOG ALTIJD EVEN VOELBAAR ALS RELEVANT.’ – *De Volkskrant*

Frantz Fanon was een revolutionair denker, psychiater en strijder tegen koloniale onderdrukking, wiens ideeën nog altijd wereldwijd bewegen voor sociale gerechtigheid inspireren, waaronder Black Lives Matter. Zijn invloedrijke werken *Zwarte huid, witte maskers* en *De verworpenen van de aarde* blijven cruciaal in de strijd tegen racisme en imperialisme.

In *Frantz Fanon* schetst Adam Shatz een meeslepend portret van zijn bewogen leven: van zijn jeugd in Martinique en zijn baanbrekende werk als psychiater tot zijn actieve rol in de Algerijnse onafhankelijkheidsstrijd.

Adam Shatz is schrijver, essayist en journalist. Hij publiceert in *The New York Review of Books*, *The London Review of Books* en *The Nation*.

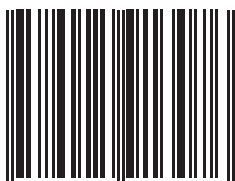
‘Deze meeslepende biografie onthult een vaak onderbelichte kant: die van de toegewijde arts, met een geheime kliniek voor Algerijnse rebellen.’

– *The New York Times 100 Notable Books of 2024*

‘Ongetwijfeld de beste biografie van Fanon.
Een opmerkelijke prestatie.’

– Robert J.C. Young, *Los Angeles Review of Books*

WWW.UITGEVERIJTENHAVE.NL

9 789025 913076 >